

PROJEKT OBNOVE KULTURNO-POVIJESNE BAŠTINE GRADA STONA

Povijest na zrnu soli

PRIPREMILA:
Anđela Bogdan

Obnova stonskoga fortifikacijskog kompleksa, najvećega izvangradskog graditeljskog poduhvata Dubrovačke Republike, jedna je od najzahtjevnijih zadaća suvremene zaštite spomenika na širemu dubrovačkom području

Uvodne napomene

U Općini Ston, unatoč turističkim i razvojnim potencijalima poput bogate kulturno-povijesne baštine i enogastronomске ponude, mediteranske klime, očuvanog okoliša i povoljnoga prometnog položaja, turizam još uvijek nije dovoljno razvijen zbog čega nije u dovoljnoj mjeri generator socioekonomskog napretka toga kraja. Na području Općine Ston nalazi se drugi po veličini (odmah nakon Kineskog zida) svjetski fortifikacijski kompleks izgrađen početkom 9. stoljeća. Dug je oko 5,5 km, a obuhvaća zidine Stona i Maloga Stona, Veliki zid s trima tvrđavama i Veliki kaštio, poznat i kao tvrđava sv. Jerolima, izdvojenu utvrdu koja je izgrađena kako bi se zaštitila stonska solana.

Na području Općine Ston nalazi se drugi po veličini svjetski fortifikacijski kompleks izgrađen početkom 9. stoljeća, a obuhvaća zidine Stona i Maloga Stona, Veliki zid s trima tvrđavama i Veliki kaštio

Zidine i tvrđave omeđene su s deset okruglih i 31 četvrtastom kulom te sa šest polukružnih bastiona. Obrambenu je ulogu očuvao do početka 19. stoljeća. Nakon pada Dubrovačke Republike stonske zidine nisu više imale vojnu ulogu. U prvoj polovini 19. st. fortifikacijski se kompleks nije uništavao, ali nije se ni obnavljao. Obnova toga najvećega

izvangradskog graditeljskog poduhvata Dubrovačke Republike danas je jedna od najzahtjevnijih zadaća suvremene zaštite spomenika na širemu dubrovačkom području. Autentičnost toga malog dalmatinskog mjesta jedan je od glavnih kriterija integralne obnove, koja se upravo izvodi na širemu dubrovačkom području.

Pogled na grad Ston i fortifikacijski sustav

Solana Ston

Zahvaljujući svojemu zemljopisnom položaju, plodnim poljima, obilju vode i solila, prirodnim bogatstvima te kratkoj prevlaci što spaja poluotok Pelješac s kopnom, stonsko je područje već u najstarijim vremenima postalo važno središte.

Stonska je solana najstarija u Europi i uopće najveća sačuvana iz povijesti Mediterana

U antičko doba taj su kraj nastanili Iliri i Grci, a 167. pr. Kr. započelo je vrijeme vladavine Rimljana kada se u starim zapisima prvi put spominju eksploatacija i branje soli. Stonska je solana najstarija u Europi i uopće najveća sačuvana iz povijesti Mediterana. Davne 877. spominje se Stonska biskupija pa se pretpostavlja da je to najstarija biskupija hrvatskoga etničkog prostora. Rimljani za sobom

ostavljaju razdiobu stonskog polja i naziv tog naselja Stagnum – Stannum, što znači "stajača ili mrtva voda".

Ston je uz Dubrovnik bio gospodarski i strateški najvažnije mjesto Dubrovačke Republike i drugi grad u Europi koji je izgrađen planski, a proizvodnja soli donosila je Dubrovačkoj Republici trećinu prihoda. Radi zaštite solila u 14. i 15. st. izgrađene su i monumentalne zidine, i to

Solana Ston aktivna je od 14.stoljeća

po uzoru na dubrovačke. Najveći pothvat toga doba bila je gradnja posve novih gradova na području Dubrovačke Republike – Stona i Malog Stona te dugačkoga zida. Tako je cijeli poluotok Pelješac bio zaštićen od mogućeg napada s kopna kako bi se očuvala najveća vrijednost u dubini zaljeva.

Tradicija branja soli

Tradicija branja soli prenosi se već četiri tisuće godina i od tada do danas sol se proizvodi na isti način, jedino uz pomoć mora, sunca i vjetra. U solani nalazi se 58 bazena koji su podijeljeni u pet skupina jer cijeli proces treba proći pet faza. Kristalizacijskih je bazena ukupno devet. Nazvani su prema imenima svetaca Katoličke Crkve (Frano, Nikola, Baltazar, Antun, Josip, Ivan, Petar i Pavao), osim jednog koji nosi natpis "Mundo", što znači "svijet".

Tradicija branja soli prenosi se već četiri tisuće godina i od tada do danas sol se proizvodi na isti način, jedino uz pomoć mora, sunca i vjetra

Za Dubrovačke Republike upotrebljavali su se još bazeni Vlaho i Lazar s granit-

Način proizvodnje soli u Stonu nije se mijenjao kroz stoljeća

nim dnom iz kojih se vadila najčistija sol koja se slala na bečki dvor. Sol se dobiva postupkom isparavanja morske vode u velikim plitkim bazenima solane, a sezona berbe i proizvodnje soli traje tijekom ljetnih mjeseci, točnije od travnja pa sve do listopada, ovisno o vremenskim uvjetima. Iz devet kristalizacijskih bazena obere se oko 500 tona soli na godinu. S obzirom na to da je sol u tome području od davnina bila posebno važna grana privredivanja i egzistencije, u

Svake godine u Stonskoj solani ubere se 500 tona soli

doba Dubrovačke Republike na prikupljanju i skladištenju soli bilo je angažirano cjelokupno radno sposobno stanovništvo Stona i okolice. U gospodarskome životu Stona proizvodnja, promet i trgovina soli imala je vrlo važno mjesto i donosilo Dubrovačkoj Republici najviše prihoda. Stonska solana današnjim oblikom i uređenjem izvrsno predočuje složenu proizvodnju soli iz srednjeg vijeka te je svojevrsan spomenik kulture kao i mjesto okupljanja turističkih skupina iz cijelog svijeta. Način proizvodnje nije se mijenjao kroz stoljeća te u takvim ekološkim zdravim uvjetima jamči održanje izvrsne kakvoće soli koja zadovoljava sve potrebe današnjega gospodarstva.

Razvojno integrirani program *Povijest na zrnju soli*

Svijest struke o potrebi, složenosti i važnosti zaštite stonske cjeline sazrijevala je tijekom niza godina. Tijekom druge polovine 20. st. započeti su manji zahvati na obnovi stonskih zidina koje je financiralo Društvo prijatelja dubrovačke starine i koji se nastavljaju i danas.

Za obnovu stonske baštine osmišljen je razvojno-integrirani program pod nazivom *Povijest na zrnju soli*

Za obnovu stonske baštine, koja je prepoznata kao veliki potencijal za intenzivniji razvoj turizma, osmišljen je razvojno-integrirani program pod nazivom *Povijest na zrnju soli*. Nositelj je projekta Općina Ston, a kao partneri sudjeluju Turistička zajednica Općine Ston, Društvo prijatelja dubrovačke starine, Regionalna razvojna agencija DUNEA, Župa sv. Vlaha – Ston i privatna tvrtka *Natura Dalmatia*. Ukupna vrijednost projekta iznosi približno 61,6 milijuna kuna, od čega su 85 posto bespovratna sredstva iz EU-ovih fondova. Projekt je ugovoren krajem 2016., a obuhvaća obnovu tvrđava Veliki Kaštio i Koruna, Stonskog lapidarija, Napoleonova puta te južnog poteza gradskih zidina Stona.

Povijest
N A Z R N J U S O L I

Logo projekta *Povijest na zrnju soli*

Zbog zahtjevnosti izvedbe, ali i velikih iznosa financijskih sredstava, do sada su radovi tekli sporo, a Domovinski rat i jak potres koji je 1996. pogodio Ston dodatno su otežali svaki pokušaj brige o forti-

fikacijskome sustavu u Stonu. Financijski prihodi Društva prijatelja dubrovačke starine omogućili su to da su u zadnja dva desetljeća, konkretno od 2003., počeli veliki radovi na obnovi stonske cjeline, koji uz održavanje dubrovačkih zidina predstavljaju najveći kontinuirani projekt te baštinske ustanove.

Prvi zahvati projekta obnove bili su usmjereni na istočni potez zidina koji se proteže od Kule nad vodom do Korune i Malog Stona

Prvi zahvati bili su usmjereni na istočni potez zidina koji se proteže od Kule nad

vodom do Korune i Malog Stona. Godine 2010. nastavljena je obnova zidina, koja je uključila i pojedine objekte unutar zidina Stona. Usporedno s obnovom istočnoga poteza zidina započeti su radovi i na njihovu zapadnome dijelu, od kule Arcimuna do Sokolića. Potom su uslijedili radovi na južnome potezu zidina tijekom kojih su arheološki istraženi ostaci triju kula koje su se nekoć uzdizale uz južni bedem grada, a srušene su početkom 20. stoljeća. Arheološka istraživanja lokaliteta provela je tvrtka *Arheo plan d.o.o.*, dok je projekt obnove izvodila tvrtka *Studio Vetma arh. d.o.o.* Iste su godine izvedeni i radovi na rekonstrukciji zapadnog dijela zidnog platna na potezu od tvrđave Minčete do tvrđave Podzvizd.

Detalj rekonstrukcije zida

Cilj radova na istraživanju, obnovi i prezentaciji gradskih zidina Stona ponajprije je rekonstrukcija obrambenog pojasa koji je nekoć ocrtavao gabarit srednjovjekovnoga grada i koji će biti moguće obići u punome opsegu. Među projektima obnove pojedinih dijelova fortifikacijskog sklopa ističu se zahvati na njegovim najvažnijim tvrđavama – malostonskoj Koruni, Podzvizdu i stonskome Velikom kaštiu. Te građevine zahtijevaju posebnu pozornost i zalaganje istraživača, a njihova obnova pretpostavlja detaljna prethodna istraživanja koja uključuju povijesne i povijesnumjetničke konzervatorske studije te arheološka istraživanja.

istraživanja osamdesetih godina prošlog stoljeća proveli su stručnjaci dubrovačkog Zavoda za zaštitu spomenika kulture. Tom je prigodom pripremljena detaljna konzervatorska dokumentacija koja je, ujedinivši rezultate tog istraživanja i svih prethodnih, bila podloga za kulturno-povijesnu i povijesnumjetničku valorizaciju te program revitalizacije. Izrađen je projekt za obnovu tvrđave do koje ipak nije došlo zbog Domovinskog rata. Radovi na obnovi Velikog kaštia započeli su nakon više od dva desetljeća, točnije 2010. kada je tvrđava uvrštena u program obnove i uređenja stonskih zidina. Prije početka samog zahvata 2014. gra-

đevinski je sklop tvrđave bio u vrlo lošem stanju pa su prvi opsežni radovi obuhvaćali čišćenje i odvoz otpadnog materijala te uklanjanje raslinja.

Radovi na obnovi Velikog kaštia započeli su nakon više od dva desetljeća, točnije 2010. kada je tvrđava uvrštena u program obnove i uređenja stonskih zidina

Od 2014. do danas u etapama se provode revizijska arheološka istraživanja. Voditelj projekta obnove i danas je tvrtka *Studio Vetma arh. d.o.o.* Arheološke radove na projektu izvodi tvrtka *Arheoplan d.o.o.* Istražni radovi obuhvatili su unutrašnjost tvrđave odnosno njezino dvorište i ophod, južno predziđe te prostor uz sjeverno predziđe kojim je vodila komunikacija između tvrđave i gradskog prostora.

Prema rezultatima istražnih radova izrađeni su projekti obnove pojedinih dijelova tvrđave. Do danas u cijelosti je obnovljeno tijelo tvrđave koje je otvoreno za posjetitelje. Osim zidnova tvrđave u punoj su visini obnovljene i ugaone kule, ophod te dvorište u kojem je u cijelosti rekonstruirana kaštelanova kuća, dok su ostaci kasnijega austrijskoga vojnog objekta uklonjeni. Rekonstruirani su mašikula nad glavnim ulazom (na sjevernome pročelju) te nadsvođeno proširenje jugoza-

Tvrđava Veliki Kaštio, pogled iz zraka

Tvrđava sv. Jeronima

Veliki kaštio, zvan i tvrđava sv. Jeronima, bio je najvažnija točka obrane grada. Arhivski dokumenti svjedoče o tome da je gradnja Velikog kaštia započela u drugoj polovini 14. st. te da je svoj konačni oblik stekao tijekom druge polovine 15. st. i u 16. stoljeću. Zamisao o cjelovitoj obnovi pojavila je još sredinom 20. st., a otad se u više navrata željelo pristupiti revitalizaciji. Premda su obavljena arhitektonska snimanja te izrađeni studije i projekti, još desetljećima nije bilo stvarnih mogućnosti za poduzimanje konkretnih radova. Sustavna arheološka i konzervatorska

Rekonstrukcija tvrđave

padnog ugla tvrđave odnosno položaj topa. Prezentiran je i segment istočnoga gradskog zida neposredno uz sjevernu stranu Kaštela.

Osim zidova tvrđave u punoj su visini obnovljene i ugaone kule, ophod te dvorište u kojem je u cijelosti rekonstruirana kaštelanova kuća, a ostaci kasnijega austrijskoga vojnog objekta su uklonjeni

U tijeku su radovi na prezentaciji predziđa koje je okruživalo tvrđavu te na prezentaciji mosta koji je predstavljao komunikaciju između tvrđave i gradskog prostora te arheološki istražni radovi uz zapadno i južno predziđe te na prostoru južno od tvrđave, prema nekadašnjoj kuli Bat. Programom uređenja neposrednog okoliša tvrđave predviđena je prezentacija nekadašnjeg jarka te gradskog zida koji je vodio od Kaštela prema jugu. Sjeverozapadnoj kuli Kaštela, koja se često naziva i Beritičevom, namijenjen je muzejsko-galerijski sadržaj, uz prezentaciju arheoloških ostataka izvorne kule u prizemlju, a kaštelanova kuća bit će korištena kao prostor Društva u kojemu se ujedno mogu održavati povremena javna događanja.

Detalj s gradilišta

Svakome se kamenu trebalo posebno posvetiti

Tvrđava Koruna

Tvrđava Koruna jest dominantna točka odnosno "kruna" fortifikacijskog sklopa malostonskog predjela. Proučavanjem arhivskih dokumenata i povijesnoumjetničkom analizom sačuvanih struktura rasvijetljene su razvojne faze izgradnje tvrđave čiji počeci sežu u 1347. godinu. Arheološka istraživanja provedena su tijekom 2010. i 2011., a 2015. izvedeni su dopunski arheološko-konzervatorski radovi. Voditelj konzervatorskih istražnih radova bila je Zvezdana Tolja, dipl.

ing. arh., dok je arheološke radove izvela tvrtka *Arheo plan d.o.o.* Istražni su radovi omogućili izradu detaljne konzervatorske dokumentacije u svrhu rekonstrukcije i revitalizacije tvrđave, a radovi na obnovi su u tijeku. Planirana je obnova južnog, zapadnog i istočnog zida tvrđave, istočnoga vanjskog predziđa te sjevernog zida s trima kulama. Uspostavit će se ulaz u tvrđavu s Velikog zida koji je utvrđen zahvaljujući spomenutim arheološko-konzervatorskim istraživanjima.

Kula Kulina, kao posebna cjelina u sklopu tvrđave, do danas je u najvećoj mjeri obnovljena, i to primjenom faksimilske metode

Kula Kulina, kao posebna cjelina u sklopu tvrđave, do danas je u najvećoj mjeri obnovljena, i to primjenom faksimilske metode prema stanju iz druge polovine 19. stoljeća. Obnavljaju se i kaštelanova kuća u istočnome dijelu tvrđave, gustijerna u središnjem te kuća barabanata i oružarnica u zapadnome dijelu. Prostorima tvrđave namijenjeni su primjereni sadržaji: istočna i zapadna kula u sjevernome zidu tvrđave koristit će se kao prodajni prostori, a u središnjoj će kuli biti prezentirani ostaci peći za zažarivanje artiljerijskih kugli. Prizemlju kaštelanove

Pogled na tvrđavu Koruna u Malome Stonu

kuće namijenjena je funkcija recepcije, dok će središnja prostorija na katu biti korištena kao dvorana za sastanke i manje skupove.

Tvrđava Podzvizd

Posljednja je u obnovu ušla tvrđava Podzvizd, podignuta na istoimenome brdu povrh Stona, na najvišoj točki Velikog zida. Odluka o njezinoj gradnji donesena je 1335., a od 14. st. doživjela je brojne preinake. Današnje doba tvrđava je dočekala u jako lošem stanju, a aktivnosti na njezinoj obnovi započete su 2015. godine. Radove izvodi tvrtka *Studio Vetrma arh. d.o.o.* S obzirom na to da je utvrđen slijed povijesnog razvoja tvrđave, u 2017. poduzeti su arheološki istražni radovi kojima su, u suglasju s podacima iz dokumentarnih izvora, potvrđene četiri razvojne faze. Na temelju rezultata tih istraživanja izrađuje se projekt obnove tvrđave i njezine prezentacije.

Pogled na zidine s obnovljenog dijela tvrđave

Sakralne građevine

Noviji radovi unutar povijesne jezgre Stona započeti su ubrzo nakon početka radova na obnovi fortifikacija. Riječ je ponajprije o obnovi sakralnih građevina – crkve sv. Vlaha i barokne crkvice sv. Li-

berana, smještene u jednoj od stonskih ulica.

Crkva sv. Vlaha nalazi se u jugoistočnome dijelu grada, neposredno uz zgradu Kneževa dvora. Današnje zdanje izgrađeno je na mjestu dviju starijih građevina koje su do ukidanja Stonske biskupije 1828.

Crkva sv. Vlaha prije obnove, oštećena u jakom potresu 1996.

Crkva nakon obnove

imale ulogu stonske katedrale. Postojeća građevina u funkciji župne crkve završena je 1875. godine. Znatno je stradala u velikome potresu 1996. nakon čega je niz godina bila u vrlo ruševnome stanju, bez krova. Izvana je obnovljena i vraćena u funkciju 2017. godine. Obnova crkve financirana je novcem Dubrovačke biskupije, Ministarstva kulture, Dubrovačko-neretvanske županije, Općine Ston te privatnih donatora. Radove na rekonstrukciji i dogradnji crkve izvodila je tvrtka *D & Z d.o.o.* iz Zadra. Trenutačno su u tijeku radovi na uređenju unutrašnjosti i okoliša crkve. Unutar gradskih zidina problematične su građevine u privatnome vlasništvu, ponajprije brojne kuće koje su nakon potresa u devedesetim godinama prošlog stoljeća ostale srušene i zanemarene.

Nakon rekonstrukcije, obnove i opremanja tvrđave Veliki kaštio i Koruna postat će jedinstvene posjetiteljske atrakcije

Nakon rekonstrukcije, obnove i opremanja tvrđave Veliki kaštio i Koruna postat će jedinstvene posjetiteljske atrakcije. Taj se dio zidina nalazi u samome središtu Stona, pokraj parka Komarda. Uređenje parka počelo je polovinom 2017., a njime će se omogućiti sigurniji i ugodniji pristup zidinama. Također, stvorit će se funkcionalna cjelina koja će budućim posjetiteljima zidina omogućiti prostor za odmor, dječju igru i zabavu te prostor za informiranje i organiziranje raznih društvenih i kulturnih događanja.

Na prilazu zidinama i parku Komarda smještena je Biskupska palača u čijem je prizemlju lapidarij. Otvoren je u Stonu 2015. kao jedna od vanjskih zbirki Arheološkog muzeja Dubrovačkih muzeja. U prostorima nekadašnje Biskupske palače, današnjega župnog dvora, izloženo je stotinjak predmeta, ulomaka liturgijskoga kamenog namještaja i opreme među kojima se ističu vrijedni fragmenti ukrašeni pleternom ornamentikom. Problem je toga prostora njegova skučenost koja onemogućuje odgovarajuće izlaganje ostaloga vrijednog materijala – bogate arheološke zbirke i sakralne zbirke vrijednih liturgijskih predmeta. Zbog toga

je inicirano preuređenje lapidarija koje je započelo u prvome tromjesečju 2017. godine.

Za provedbu njegove obnove i proširenja zadužena je Župa sv. Vlaha. Njegovim se uređenjem stvara dodatna atraktivna turistička lokacija koja će na približno 135 kvadratnih metara ponuditi jedinstvene eksponate iz sakralne i svjetovne povijesti.

Projekt Povijest na zrnu soli predviđa i obnovu Napoleonova puta, i to u onome djelu koji se nalazi na području Općine

Interijer lapidarija u Stonu

Projekt *Povijest na zrnu soli* predviđa i obnovu Napoleonova puta, i to u onome djelu koji se nalazi na području Općine. Turistička zajednica Općine Ston zadužena je za promociju projekta kroz turističke sajmove i promotivne materijale, dok razvojna agencija DUNEA, kao jedan od projektnih partnera, radi na nadogradnji Turističke tematske staze *Pelješac – vinsko carstvo*.

Pri obnovi stonskih zidina inženjeri i konzervatori vode računa o osjetljivosti zgrade koja bi na pravi način trebala predstaviti Ston, njegove spomenike i okolicu, koji prema svim kriterijima predstavljaju iznimno vrijedne dijelove nacionalne baštine. Ne radi se samo o obnovi stonskih zidina, već i o novim programima i sadržajima koji će omogućiti produljenje ljetne turističke sezone u Malostonskome zaljevu.

To koliko je projekt *Povijest na zrnu soli* opsežan i šarolik, simbolično pokazuje i kolorit njegova loga, u kojemu svaka od boja simbolizira specifičan komadić turističke atraktivnosti odredišta. Na primjer, zelena boja predstavlja Napoleonov put i zelene površine, kulturna baština predstavljena je plavom bojom, gastronomija žutom, enologija bordo, a turizam ružičastom.

Do ožujka 2019. tvrđave Veliki Kaštio i Koruna, park Komarda te potez južnog zida stonskih zidina trebali bi

Potez južnog zida Stonskih zidina

zablistati u punome sjaju. Obnovit će se i proširiti Stonski lapidarij te stonski dio Napoleonova puta, nadograditi tematska staza *Pelješac – vinsko carstvo*, a vrijedna kulturna baština dodatno će se upotpuniti sofisticiranom enogastroponudom te prigodnim programima.

Zaključne napomene

Kada u domovini imamo jedan od rijetkih očuvanih fortifikacijskih

sustava koji slovi za najduži zid u Europi te drugi najduži zid u svijetu, onda bi zaista bila šteta ne pretvoriti ga u jedan od najsnažnijih aduta hrvatske turističke ponude.

U sklopu razvojnog programa organizira se i niz edukacija za djelatnike iz kulturnog i turističkog sektora te dvije javne tribine za širu javnost čija je svrha podizanje razine svijesti o važnosti i potencijalu kulturne baštine. Edukacije se uglavnom provode kroz pomno osmišljene radionice koje pokrivaju sve – od povijesti Stona te povezanih legendi i priča do komunikacijskih vještina i upotrebe modernih tehnologija u prezentaciji kulturne baštine te umijeća prezentiranja prilikom serviranja hrane i pića. Svijest o tome da kvalitetna ponuda seže do lokalnog čovjeka kao važne karike u turističkome lancu snažan je adut toga ambicioznog i perspektivnog projekta.

Izvor

- <http://povijestnazrnusoli.com/o-projektu/>
- <http://www.solanaston.hr/hr/povijest>
- Žile, E.: Novi izgled drugoga grada Dubrovačke Republike, Kvartal: kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj, 14 (2017) 3-4, pp. 63-69.

Karta turističke tematske staze *Pelješac - vinsko carstvo*